

■ *Nihil novum sub sole*

Oriol Casassas

El lament

Després de considerar la suma de realitzacions que a Catalunya, en el terreny de l'ensenyament, es dugueren a terme durant el primer terç del segle xx –diguem el Patronat Escolar de Barcelona, els Institut-Escola, la Universitat Autònoma republicana–, el comentari obligat és que potser mai en la nostra història no s'havia edificat un conjunt tan esperançador, que fes creure tant que s'estava en el bon camí, el camí de la transformació –la dignificació– del país. Però l'any 1939 tot l'edifici fou enderrocat. La intenció era que no en quedés ni la memòria.

Ja hi hauríem d'estar fets, ja no ens hauria de venir de nou; però la contrarietat és tan grossa que, una vegada i una altra, quan es comença a veure el futur amb una mica més de claror i apareix el minotaure i ho desbarata tot, no hi val cap paraula de consol: ens desfem en laments, som tot lamentació.

Ah, els laments! De laments, n'hi ha que han agafat fama; en diré un. Mireu: aquest any en fa quatre-cents que morí Clàudia Monteverdi, la dolça muller de Claudio Monteverdi, el dels delicats madrigals, i el dolor per la pèrdua de l'estimada el portà a compondre un *Lamento* que, quan el cantà Virgínia Adriani, el dia de l'estrena a la gran sala del Palau de l'Acadèmia de Màntua, ho féu «amb tant de sentiment i d'expressió que els ulls de totes les dames es velaren de llàgrimes».

Tant, tant no cal: quan les pèrfides forces de la reacció estronquen un inici de renovació pedagògica i tornen a encotillar tot l'ensenyament, el país està de dol, totes les persones benpensants estan de dol. Però no en traurem res de plorar amargament com les dames oients del *Lament d'Arianna*.

Perquè l'ensenyament digne d'aquest nom és com una sembra i,

encara que sigui bandejat, no tot és perdut: en queda la llavor, ens en queda el testimoni, l'exemple. Més bé que jo ho digué Virgili en l'Ègloga Novena de les *Bucòliques*:

*Empelta les pereres, Dafnis;
els teus descendents ja colliran la fruita.*

És que, sempre, qualsevol esforç de renovació pedagògica s'ha trobat amb el mateix enemic: l'imperi no pot tolerar que l'escola ensenyi a pensar, va contra els seus interessos. Cal allunyar «*la funesta mania de pensar*», no convé que els súbdits de l'imperi tinguin criteri propi, ni gust personal no poden tenir. A l'imperi li interessen uns súbdits amoltonats que no tinguin cap altra religió que la que ell dicti i que hagin acabat fent felicitat sinònim de béns de consum.

Oriol Casasses

Foto: P. Virgili

Una mica d'història. O un conte?

Avui homenatgem la memòria de Ramon Fuster i commemorem el setanta-cinquè aniversari de la fundació de l'Institut-Escola, i toca, per tant, parlar de renovació pedagògica. Jo vull referir una singular contribució –una singularíssima contribució– a la renovació pedagògica i, tot explicant-la, semblarà que parli de l'Institut-Escola sense parlar-ne; només ho semblarà.

Aquesta història –més que d'una història té tot l'aire d'un conte– cap de nosaltres no l'ha viscuda; aviat veureu per què n'estic tan segur. Però deixeu que comenci per uns fets preliminars que me la van fer conèixer.

Un dia, fa uns quants anys, amb l'Eulàlia, la meva muller,

érem a Volterra; una ciutateta de la Toscana, com tantes i tantes ciutats italianes, amb els seus carrerons i els seus palaus. Però Volterra té una particularitat que la distingeix: viu encimbellada, voltada de barrancs, i ben bé no s'acaba d'entendre que s'hi aguantí, allà dalt. Per si alguna vegada decidíssi d'anar-hi, vigileu de no acostar-vos massa a la perifèria de la ciutat perquè, de tant en tant, una esllavisada de terra i pedra s'ha emportat un segment de la muralla etrusca i algun edifici i tot; i no bromejo ni faig cap exageració.

Érem a Volterra i, mireu, som de mena tafaners i volguérem saber del seu passat, del passat de la ciutat: ens informàrem que, no gaire lluny, hi ha les Colline Metallifere amb unes mines de bòrax i alum, que en algun temps es deia si també contenien or i argent. Com tan sovint s'esdevé en aquests casos, al segle xv eren els poderosos –florentins aquesta vegada– els que les explotaven, fins que els volterrans se n'atiparen i, ben armats, ocuparen les mines. Una insubordinació així no es podia tolerar i el jove Llorenç el Magnífic, de la Florència dels Medici, es decidí per la guerra; se li uniren el duc de Milà, Galeazzo Sforza, i les tropes pontifícies de Sixt IV. El senyor d'Urbino fou elegit cap de les forces aliades. Estalvio detalls: assetjada la ciutat de Volterra i sense cap possibilitat de sortir-se'n, era tan evident que qualsevol resistència només hauria causat morts i danys que el senyor d'Urbino aconsellà als volterrans la rendició, amb la promesa que serien respectats béns i persones.

Volterra cedí, i la soldadesca aliada –una colla de mercenaris que només somiaven botí i carnatge– es llançà al saqueig, a l'ultratge i a l'assassinat sense cap mena de pietat; en la història d'Itàlia, només el saqueig de Roma per les tropes de Carles V supera en infàmia el saqueig de Volterra. També els capitosts s'endugueren tantes obres d'art i tants tresors com pogueren.

El senyor d'Urbino, desolat, castigà els màxims responsables de la salvatgeria i se n'anà de la ciutat amb, com a únic botí, un llibre sota el braç, una Bíblia en llatí, grec i hebreu que havia d'acabar convertint-se en la perla de la seva biblioteca.

La pregunta

Qui era aquest culte personatge, diferent dels altres, que Ausiàs Marc hauria qualificat de «llir entre cards»? Segurament l'heu vist més d'una vegada: és Frederic de Montefeltro, duc d'Urbino. De

Volterra vam a anar a la seva ciutat, la dolça ciutat d'Urbino, i al palau vam veure el seu estudi –l'*studiolo*– i vam saber que havia estat un gran mecenes i que els joves d'Itàlia acudien al seu voltant per tal d'aprendre maneres, el correcte capteniment, i que Baltasar Castiglione va escriure *Il Cortegiano* (l'equivalent a *El Príncep* de Maquiavel però, en comptes de manual de l'home de govern, sense manies, el manual –per dir-ho així– de l'home de cort, educat, guardador de les formes de la civilitat), Baltasar Castiglione va escriure *Il Cortegiano*, dèiem, situant l'acció justament al palau de Frederic de Montefeltro.

S'havia de ser molt poc afeccionat a relacionar els efectes amb les causes per no pensar, després d'aquest currículum, que Frederic de Montefeltro, per força, havia d'haver tingut bons mestres. On havia estudiat, on s'havia educat l'infant o l'adolescent Frederic de Montefeltro?

Perquè quan tenia l'edat d'anar a escola, la pedagogia no és pas que fos una meravella. El Montefeltro havia nascut el 1422 i comptem que devia anar a escola els primers anys trenta del segle xv, en un moment en què de París a Bolonya tot era Trívium i Quadrívium, i les set arts liberals de l'escolàstica ho encotillaven tot; encara pesava la influència, per exemple, del dominic cardenal Giovanni Dominici, el que parlava del benefici del càstig corporal, que no s'ha de limitar a la infància, ja que «*n'hanno bisogno ancora d'anni venticinque*», «perquè si el càstig és merescut els fills descobriren què és justícia I, si no ho és, poden practicar la virtut de la paciència», i que deia que no s'ha de fomentar el diàleg perquè «*santo è il silenzio, l'umilità non parla, l'ufficio del discepolo è d'ascoltare*».

El fet és que tota la pedagogia medieval es basa en la lectura de textos: la *lectio*, el mot llatí que alhora significa lliçó i lectura; i lectura de què?: d'uns textos els autors dels quals –els *auctores*– són els que posseeixen l'autoritat, *auctores* i *auctoritas*. Ensenyar és només llegir, i l'objecte del saber no és l'home ni és el món, sinó allò que està escrit en certes pàgines de certs autors sobre l'home i sobre el món.

Aquest era el panorama, sí, però –torna la pregunta– Frederic de Montefeltro a quina escola havia anat?

La resposta

Hem d'anar a Màntua per saber-ho; i vam anar a Màntua, la ciutat dels tres llacs, els que forma el riu Mincio amb les aigües que li dóna el llac de Garda.

A Màntua hi regnaven els Gonzaga. El marquès Gianfrancesco volia per als seus fills una bona educació i, amb aquest objectiu, invità Vittorino Rambaldoni, nascut a la tranquil·la ciutat de Feltre i conegut, per tant, com a Vittorino de Feltre. Era fill d'una família pobra i havia fet estudis, amb sacrifici, a Pàdua.

No us penseu que Vittorino acceptés immediatament; acceptà quan estigué completament segur que, en la seva feina, podria obrar lliurement. Era l'any 1423.

Al costat del Palau Ducal, tocant al llac del Mig, hi havia una casa, la Casa Zoiosa (la casa de la joia), que, convertida per Vittorino en Casa Giocosa, la casa dels jocs, aniria molt bé per instal·lar-hi l'escola. Vittorino féu que l'escola semblés més una colònia de vacances que una aula d'aquelles a l'ús de l'època, tancada, amb la càtedra a la tarima, el faristol i els bancs.

A la Casa Giocosa hi havia coeducació, hi assistien des dels fills Gonzaga –un d'ells, el gran, Ludovico succeiria al pare en el marquesat– fins a estudiants pobres, les despeses dels quals eren satisfetes en part pel mateix Vittorino, per les quotes dels rics i per l'ajuda de Paola Malatesta, la muller del marquès. I tots els alumnes eren iguals, iguals en dignitat, iguals en els drets i els deures.

L'escola era participativa, activa: es feien sortides al camp –en realitat, lliçons plenes de vida– i excursions, fins al llac de Garda o fins al desaparegut poble d'Andes, la pàtria de Virgili, i recitaven l'*Eneida* i les *Bucòliques*; i es feia atenció als versos que contenen, per exemple, com els mariners de l'*Eneida*, en lluita contra les enfurides ones, «poden, perquè creuen poder», o en aquells altres versos del consell a Dafnis, «empelta les pereres, els teus descendents ja colliran la fruita».

Il Platina

Els alumnes no coneixien el tedi: un d'ells, Bartolomeo Sacchi di Piadena, dit il Platina, que anys després Sixt IV nomenà bibliotecari del Vaticà, va escriure la biografia de Vittorino i diu que, a la Casa Giocosa, la instrucció no era una penitència sinó un gaudi,

Representació teatral a
l'Institut-Escola

que les matèries d'estudi eren amables i que tot, fins i tot el joc, era allixonador. Diu que mai no se sabia si jugaven o estudiaven, perquè l'estudi era un joc, i els jocs sempre eren motiu per a una lliçó.

No sé si cal que ho recordi: estic parlant d'una escola de Màntua del segle xv. Ho dic perquè és possible que algú pensi que estic parlant de l'Institut-Escola; jo mateix, ara fa un moment, anava a dir que un dia, entre tots, van fer un *Llibre de les flors* que, per molts conceptes, tenir-lo a les mans, fullejar-lo, en qualsevol mes de l'any et fa sentir com si hagués arribat la primavera.

Eren també alumnes de Vittorin Bàrbara de Brandenburg, que seria la muller de Ludovico –l'hereu del marquesat–, la petita Cecília Gonzaga –una noia tan eixerida que, amb vuit anys, ja llegia sant Joan Crisòstom, un pare de l'Església que per la seva eloqüència rebé aquest nom de crisòstom, en grec «boca d'or»–, el seu germà Gianlucido i una llarga llista, en la qual es troben molts noms que esdevindrien, en camps diversos, personalitats del Renaixement: l'humanista Lorenzo Valla o el físic i matemàtic Iacopo da Cremona, per exemple; però el que Vittorino conceptuava com «el meu millor treball» era Frederic de Montefeltro.

Tot i que Vittorino no era un humanista –era un matemàtic–, havia fet seva la sentència de Plató que diu «res no és durador si és inculcat per la força» i, fidel a aquesta divisa –amb la col·laboració de mestres de grec, de música, de cant i de dibuix–, tant atenia l'ensenyament com l'educació. La biografia d'il Platina dedica un parell de capítols a enumerar, amb tot detall, les actituds i els com-

portaments que Vittorino considerava correctes o dignes de blasme; d'aquests últims, per exemple, censurava que un jove, en un posat cansat, es recolzés indolentment en una paret amb un peu a terra i l'altre contra el mur, o que mantingués les mans enfredorides sota la vesta.

Era severíssim amb ell mateix i dolcíssim amb els alumnes –els seus fills–, per als quals una sola paraula de blasme era la més greu punició.

L'escola de Vittorino aspirava, no a uniformar els alumnes amb un disciplinat vestit cultural, sinó a ensinistrar-los en un únic ofici: l'alt ofici d'home, d'home d'una formació humana completa, homes veritablement lliures, responsables, forts, «segurs i rics de l'únic bé que és donat de conservar: l'equilibri interior i el respecte de si mateix».

Andrea Mantegna i el Pisanello

Quan el 1444 morí Gianfrancesco Gonzaga, el marquès que havia escollit Vittorino, ocupà el tron Ludovico, l'antic alumne, i ell, educat a la Casa Giocosa, i la seva muller –també antiga alumna–, Bàrbara de Brandenburg, foren uns esplèndids mecenes de les arts i les lletres. Fou una sort, perquè un dels artistes protegits fou el pintor Andrea Mantegna, que pintà, al castell de Sant Jordi, els frescos de la Cambra dels Esposos, un dels quals ens ofereix el ple de la cort dels Gonzaga, presidida per Ludovico i Bàrbara, amb un ancià venerat per tots, Vittorino de Feltre, en un lloc preferent.

Si un dia aneu a Màntua arribeu-vos a la Cambra dels Esposos, a saludar Vittorino; però no busqueu la Casa Giocosa, perquè al segle XVIII van enderrocar-la.

Quan Vittorino morí, el 1446, l'alumne Sassolo de Prato digué del mestre en el curs d'una oració fúnebre que «el gènere humà era la seva família», i l'escultor Pisanello li dedicà una medalla en què un pelicà s'arrenca esquinçalls del pit per tal d'alimentar els seus petits, la imatge del pedagog absolut. I, al revers, hi diu: «*omnis humanitatis pater*».

Si un dia aneu a Feltre –no us estranyi si us miren encuriosits, que sembla que de visites en reben poques–, veureu el monument que presideix la plaça: diu «*Feltre a il suo Vittorino*», el príncep dels educadors, que donà exemple de renaixement de la civilitat

al món; i també veureu que morí el dia 2 de febrer i que l'endemà, el dia 3, fou inaugurat l'Institut-Escola. D'un altre any, és clar.

El model

Hem parlat d'una escola amb nois i noies, amb uns alumnes iguals en dignitat i amb iguals drets i deures, una escola on es confonia l'estudi i el joc, on tant en l'estudi com en el joc calia posar-hi l'ànima, una escola d'una acurada educació de la sensibilitat, tant pel seu viu contacte amb la natura com per l'emocionada lectura dels bons textos o la pràctica de la música, del cant i del dibuix; una escola plena de vida, una escola que a través de la responsabilització buscava convertir els alumnes –mantenint sempre, això sí, la personalitat de cada un– en civilitzats homes lliures i forts d'esperit.

I ara m'adono que no he parlat de l'Institut-Escola; o sí que n'he parlat? Ja no ho sé.

¿Us imagineu on fórem si l'escola de Vittorino de Feltre i la de Guarino de Verona, i els ensenyaments del pedagog Lleó Battista Alberti –per parlar només dels mestres de la Itàlia del Renaixement– s'haguessin reproduït i multiplicat, no haguessin vist barrat el pas, no ja a la seva expansió, sinó a la seva continuïtat, pels servidors dels interessos tèrbols, us imagineu on fórem? Us imagineu on fórem si, una vegada i una altra, no ens hagués calgut començar de nou?

Però no: encara ens cal parlar de renovació pedagògica i encara hem d'enyorar-ne una de veritable, i encara, pobres de nosaltres, hem de posar-nos a tremolar cada vegada que els que es pensen que arreglen l'ensenyament anuncien que obriran la boca.

Què hi farem? Potser podríem, com més millor, no callar.

Excursió al rec Comtal